

Tadqiqot **uz**

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

conferences.uz

No 21
31 октябрь

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 21-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
2-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
21-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-2**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
21-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-2**

ТОШКЕНТ-2020

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 21-күп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 октябрь 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020. - 16 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фаргона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шоҳида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6.Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш худудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова Мехри Ҳасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт универсиети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Ҳуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Ҳуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган мухандислик-курилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содикович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаптириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содикович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаптириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаҳхоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толивович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулdir.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ФАЛСАФА ВА ҲАЁТ СОҲАСИДАГИ ҚАРАШЛАР

1. Бойдадаев Абдурахмон Толибжон ўғли ВОЛЬТЕРНИНГ ДЕЙСТИК ҚАРАШЛАРИДА ОНГ ВА МАТЕРИЯ МАСАЛАСИНИ КЎЙИЛИШИ.....	7
2. Тўхтасинов Мамарасул Раимжон ўғли КАРЛ ЯСПЕРСНИНГ ТАРИХ ЎҚИ КОНЦЕПЦИЯСИДА ОММАВИЙ МАДАНИЯТ ВА ТАРТИБГА ХОС БЎЛГАН БЕГОНАЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАҲЛИЛИ	10
3. Н.Холмирзаев АМИР ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ШАҲАРСОЗЛИГИ АЛЛОМАЛАР НИГОҲИДА	14

ФАЛСАФА ВА ҲАЁТ СОҲАСИДАГИ ҚАРАШЛАР

ВОЛЬТЕРНИНГ ДЕИСТИК ҚАРАШЛАРИДА ОНГ ВА МАТЕРИЯ МАСАЛАСИНИ КЎЙИЛИШИ

*Бойдадаев Абдурахмон Толибжон ўғли
Ўзбекистон Миллий университети
Ижтимоий фанлар факультети
2-курс магистранти
Телефон: +99890 937 56 08
a.boidadaev@yandex.ru*

Аннотация: ушбу мақола XVIII аср француз фалсафасининг Маърифат даврида ўз фаолиятини олиб борган мутафаккир Франсуа Мари Аруэ Вольтернинг онг ва материя тушунчаларига бўлган қарашларини таҳлил қилишга бағишиланган. Маълумки, Вольтер деист бўлган ва шу нуқтаи назардан унинг нафақат онтология ва гносеологияси, балким умуман фалсафаси ҳам шаклланган.

Калит сўзлар: Маърифат даври, Вольтер, деизм, онг, материя, детерминизм, индетерминизм.

XVIII аср француз фалсафасида илм фаннинг ривожланиши, иқтисодий барқарорлик, бозор иқтисодининг ривожланиши жамиятда илм фан тараққиёти, фан ва амалиёт ўртасидаги алоқаларни кучайиб бориши, ақл, тафаккурга бўлган ишончни кучайиб юборди. Рационал фикр юритишжамиятнинг кўпгина вакилларига хос бўлди. Схоластик дунёқараш, диний ақидалар кучли танқид қилинди, шу билан бирга деистик ва материалистик қарашлар жамиятнинг янги хусусий мулк эгалари ҳамда олимлар, ёзувчилар ва файласуфлар ичida кенг тарқалди. XVIII асрда Францияда янги фалсафий оқим пайдо бўлди, бу оқим вакиллари аксарият қисми табийшунос олимлар, ёзувчилар, рассомларва файласуфлардан иборат эди. Бу фалсафий оқим Маърифат фалсафаси деб ном олди. Синфий жихатдан Маърифат даври фалсафаси 1789 йилда содир бўлган буюк француз инқилобининг мафкурасига айланди. Француз маърифатпарварларининг биринчи авлоди ичida энг машҳурлари Вольтер ҳамда Монтескье хисобланади. Маърифатпарварларнинг иккинчи авлодини эса Дени Дидро, Ламетри, Гельвеций, Гольбах, Кондильяклар ташкил этдилар. Вольтер, Монтескье, Дидро, Руссолар эса нафақат файласуф, балки француз адабиёти ва санъатининг йирик вакиллари бўлишиди ва Франция маданиятининг шуҳратини бутун Европага тарқалишига сабабчи бўлишидилар. Уларнинг фикрларига биринчи навбатда инқилобий даражага қўтарилиган ва кескин тус олган хурфикрилий хос бўлди. Француз маърифатпарварлари ўтмишдаги дунёқарашни, эски нуфузларни, ўрта аср даврининг аҳлоқий ва диний қадриятларини қаттиқ танқид қилишибди ва уларнинг ўрнига ўзининг инқилобий қарашларини шакллантиришди [1, 102 б.]. Бу янги қарашларга деистик ҳамда материалистик табиат хос бўлди.

Вольтер ўз ижодида инсон фаолиятидаги ақл ва тафаккур жараёнларига кўпроқ эътибор каратди. Инсон сезгилари орқали тасаввурга эга бўлиши ва рух эса ҳар вақтда табиатни асосини акс эттира олмайди деб тушунтиради [2, 56 б]. Инсон уни фақат психик жихатдан кабуллайди. Рухни бошланиши ёки охири бор деб бўлмайди. Тараққиётни бирор босқичи, хатто эмбрионал ривожланишга, тараққиётга алоқаси йўқ. ҳамма мавжудод ўз-ўзича пайдо бўлади, харакат қиласи. Бу ўринда Вольтер атомистик таълимот тарафдори сифатида майдонга чиқди. Унинг фикрича, Ньютон ва Бойль таълимотлари қадимги Демокритнинг атомистик таълимотини тасдиқлади. Атом бўлинмас субстанциядир. Ўз вақтида бу ғояни Эпикур, Лукрецийлар ҳам тарғиб килган эдилар, яъни оламни элементлари моддий бўлиб, доимий бўлинмас деган холосани чиқарган эдилар. Шу билан Вольтер, Беркли ва Лейбницнинг борлиқ ҳақидаги таълимотларини рад килди. Бунда у табиатшуносликнинг ютуқларига суюнди. Улардан фойдаланиб ўзининг фалсафий қарашларини илгари сурди. Материяни бордан йўқка, йўқдан бор бўлмаслигини ифодалади.

Вольтер таълимоти оламни билишга ҳам қаратилган бўлиб, билишни чексиз деб

ҳисоблайди. Билиш инсоннинг сезгилари боғлиқ. Материя инсон сезгилари орқали идрок қиласди. Бу идрок эса тажрибага боғлиқ. Тажриба эса инсонлар фаолиятидан келиб чиқади. Табиатни ўрганиш, билиш, тажрибага боғлиқ. Айниқса, табиатни билишда математик тажриба фаолияти муҳимдир. Бу ўринда у Рене Декарт таълимотининг ижобий томонларига эътиборни қаратади ва уни юқори баҳолайди. Ньютоннинг бутун оламни тортишиш қонуни билан Декарт таълимотини боғлашга ҳаракат қиласди. Лекин, Ньютон таълимотидаги механистик жараённи ўта илмий даражада баҳолай олмади, балки ундағи табиат «пружина»сини кўради, халос. “Бу пружина орқали дейди, Вольтер, материяни битмас туганмас хусусиятларини очиш мумкин” [2, 59 б.]. Бу эса олам тараққиётини тўғри баҳолаш ва ундан оқилона хулоса чиқаришга ёрдам беради. Материя хусусиятларини очишда табиий – илмий кашфиётларни ролини ижобий баҳолаган Вольтер фанни ардоқлади, фаннинг имкониятларини бекиёс эканлигини кўра билди. Ва ҳамма вақт барча асарларида уни тарғиб қилди. Шу маънода Вольтер айтадики, “кўриш ва янгилик яратиш тенгиз хурсандчиликдир”. Унинг айтишича, фанни ривожлантириш инсон тафаккурига боғлиқ. Тафаккур эса маориф, маърифат орқали такомиллашади. Тафаккур қилиш – билишнинг манбайдир. Билиш эса оламни ўзгартиришга олиб келади. Билиш ақлий жиҳатларга боғлиқ. Ақл, айниқса, илмий фалсафий билимларнинг келиб чиқиши ва ривожланишида бенихоя муҳим роль ўйнайди. Фақат ақлнинг ёрдамида инсон ўзига зарур бўлган хақиқатга эришиши мумкин. Хақиқат эса бу ақл нуқтаи назаридан аниқ, равshan ва шубҳасиз бўлган назарий хулосалардир.

Вольтер материянинг онгга муносабатини ҳам моддиюнчилик нуқтаи-назардан ҳал этишига ҳаракат қилди. Шунингдек, у оламда материядан бошқа обьект борлиғига шубҳа билан қаради.

Унинг фикрича, материя тузилиши жиҳатидан ҳар хил бўлиб, моҳияттан моддийдир. Материя хусусиятлари ҳам чексиздир, универсалдир. Ўтмишдаги кўпгина моддиюнчилар сингари Вольтер ҳам онгни материяга нисбатан ижодий ҳарактерини эътироф этсада бу материянинг барча турларига мосдир, деган хулосадан узоқлаша олмади. Унинг таълимотида ҳам жонли табиат билан жонсиз табиат, хайвонлар психикаси билан инсон тафаккури ўртасидаги чегара аралашиб кетди. Лекин, шу билан бирга у ташқи, моддий оламнинг мияда акс этиши натижаси эканлигини инкор этмади. Унинг фикрича, жонсиз табиатдаги акс этиш, жисмларнинг бошқа жисмлар таъсири остида ўзгаришида намоён бўлади. Вольтер материя структурасининг мураккаблашуви инъикос кўринишларини ҳам мураккаблаштиради. Унингча, энг оддий жониворларга таъсирланувчанлик шаклидаги инъикос хосдир. Таъсирланувчанлик уларнинг ўз-ўзидан сақлаши ва насл қолдиришида муҳим роль ўйнайди. Нерв системасига ва мияга эга бўлган жонли, кўп хужайрали организмлар эволюцияси жараёнида инъикоснинг психик шакли вужудга келади [3, 34 б.]. У организмларнинг теварак атрофдаги мухит билан сигнал тариқасидаги ўзаро таъсир этишини таъминлайди. Мазкур фикрлар Вольтернинг материя ҳақидаги таълимотидан хулосалар сифатида келтирилди, бу уммондан бир томчидир холос.

Вольтер фаолиятининг марказий ўринларидан бирида инсоннинг ижтимоий турмуши туради [1, 103 б.]. Бунда инсонни диний мутаассиблиқдан узоқлаштириш лозим деган фикрни ўртага ташлайди. Бундай жохилликдан кутилишнинг бирдан бир йўли, унинг фикрича табиат қонунларини билишдир. Инсон эркин яшashi учун уни барча тазийиклардан қутулиши ўзим. Бошқа француз файласуфлари сингари Вольтер ҳам инсон ижтимоий мухитнинг махсусидир деган фикрда турди. Агар ижтимоий мухит инсон талабига жавоб бермаса, у жамиятда ахлоқсиз кишилар, бузук ниятлилар, жохиллар кўпаяди. Шу сабабли бундай ярамас жамиятни янги, тақомиллашган жамият билан алмаштириш албатта зарур. Бу вазифа фақат маърифатнинг ривожи орқали амалга ошади.

Вольтер фикрича, ижтимоий мухит бу давлат, сиёсий идоралар ва уларни чиқарган қонунларидир. Тафаккур жамиятни бошқаради. Тафаккур ривожи қандай бўлса, жамият ҳам шундай ривожланади [4, 116 б.]. Бинобарин, инсон иродаси барча нарсага қодир. Инсон эркин, чунки, ўз онгига эга. Хаётда ўзи тўғрисида ўйлайдиган инсон иродалидир.

Вольтер жамиятни доимий ҳаракатда эканлигини эътироф этди. Жамиятни тараққиётини диний қарашлардан изламади. Инсонлар ўртасидаги муносабатларни муросага келтиришнинг асосий йўли ахлоқий ва хуқуқий жараёнларни тартибга солишдадир, деб кўрсатди. Ахлоқсиз соҳалар турли жамиятларда турлича характерда бўлган, лекин уни давр талабидан келиб чиқиб тартибга тушириш керак. Айтиш лозимки, Вольтер таълимотида жамиятдаги дин қаттиқ танқид остига олинган бўлса ҳам, ҳалқ оммасини итоатда сақлаш учун уни зарурлигини таъкидлади. Шунинг учун ҳам у диндан мутлоқ узоқлашган эмас.

Вольтер яшаган давр ўта зиддиятли бўлганлиги сабабли бўлса керак, унинг фалсафаси ҳам зиддиятлардан холи эмас. Фалсафий муаммоларни кўйилиши ва уларни ечилиши шу

фикрни тасдиқлайди. Материя, жамият, инсонни билиш соҳаларидағи мунозаралар шулар жумласидандир. Баъзи асарларида худо, мутлоқо инкор этилган бўлса, баъзиларида эса, у муболагалаштиради. Масалан, сайёralарнинг харакатга келиши худонинг фаолияти на-тижасидир. Худонинг иродаси билан сайёра гарбдан шарққа қараб харакат қиласди, қуёш эса ўз ўқи атрофида айланади, барча сайёralар тортилиши ҳам худонинг таъсиридадир ва бошқалар. [5, 78 б.]. Демак, унинг деизми ҳам зиддиятлидир. Агар, - дейди у, “худо бўлмаганда эди, уни ўйлаб чиқиш ҳам мумкин бўлар эди”. Вольтер фалсафаси қанчалик зиддиятли бўлишидан қатъий назар, инсонларни маърифатга чорлади. Маърифатнинг кенг киррали томонларини очиб беради. Шу ўринда айтиш лозимки, Вольтер ўзи яшаган жамиятдаги хусусий мулқиликни танқид остига олди. Бу соҳада ҳам тенгсизлик борлиги-ни таъкидлади. Бойлар ва камбағаллар ўртасидаги келишмовчиликларни қонунларни му-каммал ишлаб чиқилмаганинига деб топди. Жамиятдаги барча келишмовчиликлар жами-ятни илмий бошқармасликдан келиб чиқади. Жамиятни яхши бошқармаганлар эса бутун умр виждан азобида қийналиб ўтишлари керак. Аслида хукмдорлар ўзлари одат қилиб ол-ган бошқарувни камчиликларини сезмас эканлар халқ бундай бошқарувдан норози бўлиб қолади. Бу норозиликни инқилоблар хал этади. Инқилобларнинг бўлиши, тўнтаришлар билан боғлиқ бўлиб у ўз мамлакати ва ватанини ё инқирозга, ё кўкларга кўтаради. Таъ-кидлаш лозимки, Вольтер ўз ватанини эъзозлаган. “Ватанга бўлган мухаббатим дейди, - у, мени хорижийлар ютуғидан кўз юмишга мажбур қилмайди. Аксинча, ватанга мухаббатим қанчалик кучли бўлса, ватанимни жаҳондаги ғазналар билан янада шунчалик бойитгим келади” [5, 78 б.]. Кўриниб турибдики, Вольтер ўз умрини қўп қисмини хорижда ўтказган бўлса ҳам, ўз ватани мухаббати билан яшаган.

Вольтер ўз қарашларини тизимга солар экан, у хамиша тарихни жиддий таҳлил қиласди. Ўтмишни ўргангандек холда хуносалар чиқарарди. Айниқса, жамият таракқётини баҳолашда турли даврларни ўз даври билан солиштирган холда ёндашар эди. Халқлар аҳлоқи ва руҳи билан танишарди. Шу маънода у XVIII асрнинг йирик тарихчиси сифати-да ҳам эътироф этилди. Историография маърифатпарварлари мактабини ҳам яратди, бу мактаб, нафакат Францияда балки чет элларда ҳам хурмат қозонди. “Энциклопедия” да ва “Буюк Пётр давридаги Россия тарихи” да илмий манбаларга асосланиб тарихий хуносалар чиқарадики, бу хуносалар хозирги давримизда ҳам ўз мавқеини йўқотган эмас.

Юқорида таъкидлаганимиздек, Вольтернинг ижтимоий сиёсий қарашлари феодал кре-постнойлик тузумига қарши қаратилган бўлиб, кўпроқ Франция хаётини акс эттирган эди. [4, 126 б.]. У уз гояларида Франциянинг ижтимоий-сиёсий, ҳамда давлат тузумини ислоҳотлар билан ўзгартириш масаласини қўйди. Қонунлар ишлаб чиқишини талаб қилди. Барча фуқаролар тенглигини таъминлаш йўлида тинмай хизмат қилди. Сўз эркинлиги, солиқларнинг барчага баробар бўлишини истади. Лекин, бу соҳаларда ютуқларга эришишни амри махоллигини ҳам биларди. Шундай бўлсада, у мамлакатни бошқариш конститу-цияли монархия томонидан амалга оширилишини орзу қилди. Унинг фикрича конститу-цион бошқариш энг адолатли оқилона бошқариш бўлиши мумкин эди.

Шундай қилиб мақоламизда кўтарилиган мавзу, яъни Вольтернинг деистик қарашларида онг ва материя масаласини таҳлил қилдик. Шуни айтиш керакки, Вольтер деистик пози-цияда турганлиги учун онгни ҳам, материяни ҳам алоҳида субстанциялар деб хисоблади. Кейинчалик эса у француз материалистларининг атеистик қарашларига қарши чиқди ва ўзининг фалсафий қарашларини пантеистик гоялар билан бойитди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Кузнецов В.Н., Мееровский Б.В., Грязнов А.Ф. Западноевропейская философия XVIII века. – Москва: Высшая школа, 1986г.
2. Мир философии. В двух томах. – Москва: Мысль, 1989г.
3. Шаповалов В.Ф. Основы философии. От классики к современности. Москва: Фаир-пресс, 2009г.
4. Йўлдошев С., Усмонов М., Каримов Р., Қобулниёзова Г., Рўзматова Г. Янги ва энг янг давр Фарбий Европа фалсафаси. —Тошкент: Шарқ, 2002й.
5. История философии в кратком изложении – Москва: Мысль 2005г.

КАРЛ ЯСПЕРСНИНГ ТАРИХ ЎҚИ КОНЦЕПЦИЯСИДА ОММАВИЙ МАДАНИЯТ ВА ТАРТИБГА ХОС БЎЛГАН БЕГОНАЛАШУВ ЖАРАЁНЛАРИНИ ТАҲЛИЛИ

*Тўхтасинов Мамарасул Раимжон ўғли
Ўзбекистон Миллий университети
Ижтимоий фанлар факультети
2-курс магистранти
Телефон: +99890 937 56 08
mamarasultuhtasinov@yandex.ru*

Аннотация: ушбу мақоламиизда биз XX аср немис экзистенциализмининг машҳур вакили бўлган Карл Ясперснинг тарих ўқи концепциясида оммавиий маданиятга хос бўлган бегоналашув жараёнларини таҳлил қиласиз.

Калит сўзлар: тарих ўқи, оммавиий маданият, цивилизация, экзистенциализм, борлик, бегоналашув.

Карл Ясперс фикрича инсоннинг ҳақиқий борлиғи унинг руҳияти билан белгиланади. У шундай деб ёзди: “Инсон фақат мавжудликдан иборат эмас, унинг борлиғи ўзлигини рух деб англашидадир. Чин инсоннинг ҳолати бу ўзини руҳий мавжудлигини англашида” [1, 288 б.].

Тарихда шундай давр бўлганки инсонлар ўзларини борлиғини ва атрофидаги барча нарсаларни ўзгармас деб хаёл қилишган. Одамлар ўзларини ер, осмон, бутун коинот билан яхлитликда сезишган ва улар учун ҳақиқий борлик бу нариги дунёдаги борлик бўлган. Лекин инсоният тарихи ривожланар экан, у ўзининг табиат билан алоқаларини йўқотади, тўғрироғи энди инсон табиатдан бегоналашиб қолади. Фан ва техника ривожланиши инсонни бир мунча вақт давомида қудратли қилгандай бўлди, у ўзини табиат устидан ҳукмронлик қила олади деб ҳам ўйлади, лекин ҳозирги вақт ҳолатида бундай фикр юритиш ўз кучини йўқотди. Бизнинг давримиз шу қадар ўзгарувчанки, биз ўз олдимизга кўйган мақсадларга эришишимиз мушкул бўлиб қолди. “Атрофдаги вазият шу қадар тез ўзгариб бормоқдаки, биз ўзимизни ташки таъсирлар олдида ожиз хис қилмоқдамиз” [1, 90 б.].

Ясперснинг фикрича илм-фяннинг ривожланиши жамиятда тараққиёт ғоясини кучайишига олиб келди. Бу ғоя христианликдаги охир замон, қиёмат ҳақидаги тассавурларга қарама қарши эди. Бу ғояга биноан инсон ўз тафаккури орқали атрофини ва ўз борлиғини ҳам ўзгартириши мумкин. Инсон ўзини баркамол шахсга айлантириши мумкин. Бунга сабаб бўлган омиллардан бири француз инқилоби бўлди, эндиликда инсон ўз ақли билан ижтимоий ҳаётни ўзгартира олади деган қараш шаклланди. Лекин XX аср бошларида содир бўлган урушлар инсоният қалбини ларзага келтирди ва тараққиёт концепцияси билан бир каторда инсоннинг ожизлиги ҳақидаги бекарор фикрларни жўнбўшга келтирди. Тараққиёт концепциясига биринчилардан бўлиб Сёрен Къеркегор ва Фридрих Ницше қарши чиқадилар. Ясперснинг фикрича XIX аср ўргаларида кўпгина ёзувчилар, сиёсануслар ҳам инсониятнинг келажаги хавф-хатардан холис эмаслигини, фан тараққиёти ҳамда демократиянинг ривожланиши зиддиятли, хатарли ҳолатларни юзага келтиришини таъкидлашган. Биринчи жағон уруши бундай ташвишли хавотирларни кучайтириди. Эндиликда инсон ўз борлиғини табиатдан ҳам, жамиятдан ҳам ажралганлигини сезмоқда, бу эса уни ўз ожизлигини тан олишга олиб келяпти.

XIX аср охири ва XX аср бошларида рационал дунёқарашва табиатга жонсиз нарса сифатида ёндашиш инсоннинг руҳий ҳолатини ожиз ва бекарор қилиб кўйди. Ҳозирги замон руҳий ҳолатига хос бўлган нарса бу индивидуализм бўлиб у одамларни бир биридан ажратиб кўяди. Воқеликни ўзгартириш учун инсон ўзини ундан ажратмаслиги, уни ҳис қилиши керак. Субъект ва обьект ўртасидаги тўсикларни йўқолиши, уларни бирлаштиради. Материя ва руҳ ўртасидаги фарқ йўқолиб булар, бир бирига сингиб кетади, бу эса табиатни руҳлантиришга олиб келиши зарур. Ҳар бир инсон ўз даврини, унга хос булган вақтнинг маҳсулидир, лекин агар инсон буни англаб етса-ю, ўз даврининг руҳиятини тушунади ва ундан ажralиб қолмайди. Ҳар бир инсон ўзлигини англар экан, ўзини бошқалардан ажратмаслиги, улар билан руҳий алоқада бўлиши зарур, натижада у ҳам ўзлигини англайди, ҳам бошқаларни ҳис қиласиз. Агар фан, ақл тараққиёти одамларни бир биридан ажралишига,

индивидуаллашишига сабаб бўлган бўлса, руҳнинг ўз ўзини англаши индивидуалликни енгишга, одамларни бирлаштиришга ёрдам беради. Инсоннинг чин борлиғи уни рух ва тана бирлигидан иборат эканлигидадир. Рационал билим орқали инсон ўзининг моддий ҳаётини билиши мумкин, лекин ўзининг руҳий ҳаётини у тафаккур ёрдамида била олмайди. Ўз руҳий ҳаётини, ўзлигини инсон фақат ўз этиқоди ёрдамида билиши мумкин. Ясперс хозирги замон фан ва техника тараққиёти натижасида эришилган ютукларни мисол қилиб келтиради. “Техника ривожи одамларни барча зарур нарсалар билан тамилайди, лекин бу ҳолат хурсандчилик ҳис туйғусини уйғотмайди. Техника яратган барча нарсалар бир хил, оммабоп, барча маҳсулотлар бир бирига бир қолипдан чиқандай ўхшайди“ [1, с.17].

Инсонлар катта бир машинанинг мурувватларига айланадилар, уларга хос бўлган бетакрор жиҳатлар ҳеч кимни қизиқтирумайди, ёшу-қари бирдай бўлиб қолади, одамлардан тезкор ҳаракат талаб қилинади, қилинган ишлар сақланмайди, улар бекадр бўлиб қолади, барча хужжатлар фақат хозирги дақиқада керак, кейин эса уларни унугиб юборишади. Одамлар бир бирига ва ўzlari яратган нарсаларга меҳр туйғусини йўқотади. Мурувватга айланган одамлар ўзининг бетакрор қиёфасини йўқотадилар, улар, худди Хайдеггер таълимотидаги “Dassein”, яъни ўз қиёфасига эга бўлмаган одамларга айланаб қоладилар [2, 11 б.]. Автоматлаштирилган жамиятда одамлар ҳам роботларга ўхшаб қолади, ҳар бир инсоннинг ички дунёсида яширган ўзлик йўқолади, инсон ҳаёти ўз моҳиятини йўқотади. Фан ва техниканинг ривожланиши инсон тафаккурини ривожлантирибуни рационал қолипга солади, инсоннинг қалби эса муҳрланиб қолади, одамлар ўртасидаги муносабатлардан илиқлиқ, меҳр йўқолади. Ижтимоий машинанинг бир қисмига айланган киши ҳаёт моҳиятини йўқотади. Ҳаёт лаззатлари ҳам инсоннинг ҳар кунги ишидан келиб чиқади. Давлат идораларида амал эгаллаган кишилар ўз инсоний қиёфасини йўқотиб бюрократларга айланади, улар учун лавозим ҳар қандай аҳлоқий кадрдан устун бўлиб қолади. Бундай раҳбарлар одамийликни йўқотиб, ўzlari билмаган ҳолатда жонсиз механизмга айланадилар, уларга инсонлар тақдири боғлиқ эканлигини тушунмайдилар.

Давлат, жамият, корхона, идора, фирма буларнинг барчаси механизми ташкил этадилар, бу механизмни эса бюрократия бошқаради. Бюрократик системани ичдиа юкори лавозимга кўтарилиш мавжуд, лекин ҳар қандай амал ўз эгасига вақтингча берилган. Амалга эришган шахслар шу қадар унга боғланиб қоладиларки, унга бутун ҳаётини, ҳатто уйкусини ҳам бағищлайдилар. Раҳбар бўлиш учун юкоридаги бошлиқларга хизмат қилиш, уларга гап қайтармаслик, керагида ёлғон гапириш, лавозимга эришиш учун лаганбардорлик қилиш, керак бўлса совға саломлар бериш, ўзини камтарона кўрсатиш, керак бўлганида ҳиссиётларга берилиш, ҳеч қандай мустақил, эркин ҳаракат қилмаслик, раҳбарларнинг барча ҳатти-ҳаракати механик қолипга солинган бўлади. Ясперснинг фикрича, юкори лавозимга эришиш учун инсон ўзлигидан воз кечиши зарур, унинг ҳаёти ўз маъносини йўқотади, бундай раҳбарлар баланд минбарлардан баландпарвоз сўзлар гапирадилар, лекин амалда бу вадаларни бажармайдилар, уларнинг қалблари ёпилиб, “маринетка”, кўғирчоқларни ўхшатадилар, улар ўз лавозимлардан суистеъмол қилишадилар ва ўз қалбida яширган илохий табиатларини аста секин вайрон этадилар, хуллас, улар оддий ҳалқни тўғри, чиройли сўзлар билан алдайдиган иккюзламачи шахсларга айланаб қоладилар. Улар ўzlariдан қобилиятли ходимларни ёқтирамайдилар, фурсатдан фойдаланиб уларни четлатишга ҳаракат қиладилар. Ўзининг келиб чиқиши жиҳатидан оддий оиласида туғилган шахслар эса юкори лавозимга кўтарилиши учун ўзлигидан воз кечиб юкорида қайд қилинган хусусиятларни ўzlariда шакллантиришлари зарур бўлади. Инсон табиатига хос бўлган самимийлик, соддадиллик, меҳрибоонлик ва шу каби сифатлар йўқолади, уларни ўрнини вазиятга мосланувчанлик, ҳаёт оқимига қараб иш тутиш каби жиҳатлар пайдо бўлади.

Амалга интилаётган шахс ўзининг ниятларини бошқаларга билдирамайди, у кўпчилик одамлар билан дўстонага ўхшаш муносабатларни боғлайди, чунки бир кунмас бир кун бирон бир таниши унга фойда келтириши мумкин.

Одамлар ўртасида манфаатдорлик биринчи ўринга чиқиши мумкин. Цивилизацияга таъриф берар экан Ясперс унинг муҳим жиҳатларидан бири омманинг ҳокимияти деб ҳисоблайди. Тизим ёки, Ясперс терминологиясида, аппарат омманинг эҳтиёжларини таъминлаши шарт. Ушбу шартлардан бири бу омма талаб этаётган маҳсулотларни чиқазиш. Омма бу бир бири билан юзаки, ўткинчи алоқалар билан боғланган бир тўда одамлар

бўлиб, улар ўз тарихий даврининг маҳсулидир. Энг яхши таърифни оммага Лебон беради. Унинг фикрича, омма бу кўп одамларнинг вақтинча бирлиги, у таъсирчан, ҳиссиётларга бериувчан, сабрсиз, бекарор, ташки таъсирларга ниҳоятда мойил, ўзи ҳақида ҳаддан ташқари юкори фикрда бўлади. Омманинг фикри ижтимоий фикр сифатида қабул қилинган ҳисобланади. Омма ҳар бир инсон ҳақида унинг бисотида бор нарса асосида фикр юритади. Омманинг бундай ҳолати асрлар давомида ана шундай бўлган. Омма ёки тўда томошаларни, ўйин-кулгуни, ялковликни яхши кўради, уни фақат кўрқитиш орқали бошқариш мумкин, унда на сабр тоқат ва на ирода мавжуд.

Оммага хос бўлган энг асосий жиҳатлардан бири бу тенглик ғоясидир. Омманинг ҳар бир аъзоси тенгликка интилади, шунинг учун бўлса керак бир бирига яширин ҳолда хасад ва хавас қиласди. Омманинг ҳар бир аъзоси бошқалар қўлидан келган нарса менинг ҳам кўлимдан келади деб ҳисоблайди, бошқалар эга бўлган нарсага мен ҳам эга бўла оламан деб ҳисоблайди, ҳар бир одам бошқалардан ақллироқ, билимдонроқ бўлишга интилади.

Олдинги замонларда одам жамиятда ўз ўрнини топиш учун олий табақа вакиллари билан яқинлашиши, уларга хизмат қилиши зарур ҳисобланган, лекин ҳозир омманинг талабларига жавоб бериш, унинг манфаатларини қондириш биринчи ўринда турибди [3, 22 б.].

Ясперснинг тилида омма тушунчасига жамият тушунчаси, давлат тушунчасига эса аппарат тушунчаси тўғри келади. Унинг фикрича инсон жамиятда яшар экан унинг барча хоҳиши-истаклари жамият томонидан белгиланади. Оммага бўйсунмаган одамни омма жазолашга, ёлғизлатиб кўйишга ҳаракат қиласди.

Омманинг талабларига жавоб бериш бу жамият талабига жавоб бериш билан айнанлаштирилади. Омма учун энг муҳим истаклар бу моддий озуқаланиш, эротика ва ўз ўзини улуғлаш, омма ташки кучлар томонидан ҳаракатга келтирилса ҳам, лекин у доимо ўзини етакчи куч деб ҳисоблайди. Руҳий фаолият билан шуғулланадиган шахс ўз фаолиятини омма талабларига мослаштириши зарур, акс ҳолатда у жамиятдан ташқари шахсга айланиб қолади. Омма талаблари ўрта даражада бўлиб, ундан юкори даражадаги нарсалар унинг учун ҳаётдан ажралиш, ҳаёлпарастлик деб ҳисобланади.

Оммани қизиқтириш учун реклама зарурдир, чунки у омманинг фикрича ҳозирги ҳар қандай ҳаракатнинг етакчисидир. Ҳозирги инсоният фаолиятида сокинлик, тинчлик етишмайди. Омма ўтказадиган томоша ва байрамларда самимилик етишмайди, барча байрамлар юзаки тусга эгадир.

Ҳозирги руҳий вазиятнинг юкорида келтирилган жиҳатлари ҳаётнинг кўпгина соҳаларида кўзга яққол ташланади. Лекин ҳаёт факт шулардан иборат дегани эмас. Агар инсон ўзлигини сақлаб қолмоқчи бўлса, у оммавий тусга эга бўлган талабларга бўйсунишни хоҳламаса, унда бундай шахс оммавий тартиб ўрнатилган ҳудудларни тарк этиб, бу ҳудудлардан четда қолган ҳаёт манзараларини ҳам кўриши мумкин.

“Омма талабларига биноан ҳаёт режалаштирилган, иқтисодий манфаатларни қондиришга қаратилган бўлиши керак. Ҳозирги руҳий ҳолатни умумлаштирган ҳолатда куйдагича ифода этиш мумкин. Оммавий тартиб ва қоидага биноан инсонлар ўз моддий эҳтиёжларини қондириш учун бутун вактларини сарфлашлари шарт, уларнинг руҳий, маънавий эҳтиёжлари ҳам моддий талабларга хизмат қилиши керак. Жамият дўз аъзоларидан тинимсиз меҳнат қилишни талаб этади. Бахтли ҳаёт идеали кўпчилик одамлар учун иқтисодий фаравонликка эришиш ва барча моддий эҳтиёжларни таъминлашдан иборат. Аммо барча моддий эҳтиёжларни қондириш мураккаб, бундан ташқари ушбу талабга бўйсунмайдиган одамлар ҳам мавжуд. Илмий-техник ривожланиш талабларидан фарқ қилувчи руҳий эҳтиёжлар ҳам одамларнинг онгига таъсир кўрсатади. Инсон ҳаётининг моҳияти факат иқтисодий ривожланиш чегаралари билан белгиланмайди. Инсон онгининг тубида шундай сир борки уни ҳеч қандай билим англамайди” [3, 28 б.].

Жамиятдаги оммавий тартиб бутун дунёга ёйилишга ҳаракат қиласди, лекин унга қаршилик қилувчиларни йўқота олмайди. Хуллас, ҳозирги замонинг руҳий ҳолати хавф-хатарлардан холи эмас ва ва ҳаётнинг барча жабҳаларини тартибга тушириб бўлмайди.

Ясперснинг ушбу фикрлари айни ҳозирги вақтда бутун ер шарига тарқалган коронавирус эпидемиясига, у юзага келтирган ҳолатларга тўғри келади. Ҳақиқатдан ҳам кўпгина инсонлар ҳаёти хавф остида қолган, чўққиларга эришган илм-фан, тиббиёт, вирусология фани эса бу кассаликка карши курашадиган на дори ва на вакцина ишлаб чиқишиди, барча ерда тартиб ва интизомни ўрнатиб бўлмади. Бу вируснинг пайдо бўлиши цивилизация-

миз юзага келтирган экологик муаммолар билан бевосита боғлик. Инсоният ўз моддий эҳтиёжларини қондириш йўлида табиатдаги барча нарсаларга манфаат нуқтаи назаридан ёндошли, ер, сув, хаво, ўенгиз дарёлар, океанларни ифлослаштириди, канчадан қанча ўсимликлар, дараҳтлар, хайвонлар кириб ташланди. Бунинг натижасида табиатдаги мувозанат бузилди ва ҳаётга хатарли янги вируслар кириб келди. Агар инсоният табиатга бўлган муносабатини ўзгартирмаса бу вируснинг кетидан янада хавфли бўлганлари пайдо бўлиши мумкин. Сув тошқинлари, ернинг қимирлашлари, кучли бўронлар, ўрмон ёнгинлари ҳам одамзотнинг иқтисодий фаолияти билан bogлиq.

Шундай қилиб, Биз Карл Ясперснинг ҳозирги цивилизацияга хос бўлган бегоналашиш жараёнларини айрим жиҳатларини кўриб чиқдик. Хулоса қилиб айтиш мумкинки, биз яшаётган даврда Ясперс башорат қилган кўпгина ҳодисалар содир бўлди, агар одамзот ўз руҳий борлигини ағнлаб етмаса бегоналашув жараёнлари чукурлашиб боради ва ҳаётимиз янада зиддиятли бўлиб бораверади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Яперс К. Смысл и назначение истории. – Москва: Республика, 1994г.
2. Хайдеггер М. Бытие и время. – Москва: Ad Marginem, 1997г.
3. Ясперс К. Духовная ситуация времени. – Москва: АСТ, 2013г.

АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ШАҲАРСОЗЛИГИ АЛЛОМАЛАР НИГОҲИДА

Н.Холмирзаев
Фарғона политехника
институти ўқитувчиси
Телефон: +998993692386
nodirjon86.86mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада Амир Темур ва темурийлар даври шаҳарсозлиниг ўзига хос хусусиятлари ўша давр алломалари нуқта-и назари асоосида бугунги кун учун аҳамияти ёритилиган.

Калит сўзлар: Боги дилкушо, Бойлакон, X.Вамбери, Шарофидин Али Яздий, Султония, Оқбура дарёси, Ҳокан ариғи .

Амир Темур бунёдкорлик соҳасида катта ўзгаришлар қилиб, жаҳон меъморчилигини бемисл даражада бойитди. Соҳибқирон Самарқанд шаҳри атрофида ўнлаб боғлар яратган, бу боғларда гўзал иморатлар, фавворалар ва бошқа иншоотлар қурдирган. Амир Темур Самарқанд атрофида ўз даврида дунёнинг сиёсий марказлари бўлган 12 та шаҳар номи билан қишлоқлар барпо этиб, салтанат пойтахтининг уларга нисбатан тутган мавқеига алоҳида ургу берган. Унинг даврида нафакат Самарқанд ва Шаҳрисабз шаҳарлари, балки, салтанатнинг барча бурҷакларида ҳам кенг бунёдкорлик ишлари олиб борилди. Салтанатда масжид, мадраса, маъмурӣ иморатлар, қўча, боғ-роғлар, янги қишлоқ ва шаҳарлар, ҳаммом, бозор, тим, қўприк, шифохона, канал, ариқ ва бошқа иншоотлар қурилишига катта эътибор қаратилди.

Муаррих Шарафиддин Али Яздий Кавказ атрофида Бойлақон шаҳри қурилиши ҳақида шундай ёзиб қолдирган: “Ҳазрат Соҳибқироннинг Бойлақонни таъмир этмак нияти муборак хотиридан ўтди. Ул шаҳар муддати мадидким вайрон бўлуб, не бир иморати ва не бир жонивору ҳашорати бор эрди. Ул сарзаминида маҳсус ёрлик била хуш раво муҳандислар ва кордон меъморлар шаҳар тарихиға машғул бўлдиларким, анинг ҳандақи ва тўрт бозори ва ҳаммому карвонсаройи ва майдонию боғи ва ғайрухуни асос этиб андоза қилдилар. Ва таноб тортиб шаҳзодалару беклар ани тақсимладилар. Черик тамоми жадди бирла ишга машғул бўлдилар. Ул иморатларнинг барчаси пишиқ ғиштдан бир ой муддатда тамом этилди...[1]” Амир Темур томонидан қурилган иморатларни юз йиллардан кейин кўрган ва бундан қаттиқ ҳайратга тушган венгер олими Херман Вамбери унинг бу фаолиятига шундай баҳо берган: “Самарқанднинг шавкатли давридан қолган меъморий асарларни ҳозирги заиф ҳоли билан қиёсланса, бугунги муҳташам биноларнинг тавсиялари муболағали туъюлмайди. Султон Худобонда тарафидан Султонияда юз йил илгари қурилган масжиднинг гўзаллиги Темур тарафидан бунёд этилган ҳозирги Самарқанднинг харобалари устида қад кўтарган “Масжиди шоҳ”нинг гўзал маҳобати билан тенглаша олмас[2].

Бобур ўша даврдаги Андижон ҳақида шундай ёзади: «Ошлиғи воғир, меваси фаровон, қовун ва узуми яхши бўлур. Қовун маҳалида полиз бошида қовун сотмоқ расм эмас. Андижоннинг нош потисидан яхшироқ нош поти бўлмас»[3].

Муаллиф сўзида давом этиб шаҳарга сув “Андижон руди”, яъни Оқбура дарёсидан чиқарилган ариқлардан келганини айтади. “Бобурнома”да бу ҳақда шундай дейилади: Андижонга «тўқиз тарнов (арик — С. Ж.) сув кирап». Бироқ Бобур ушбу ариқ номларини санаб ўтмаган. Айтидан ариқ номлари барчага аён бўлгани сабабли Бобурга оддий ҳақиқатдек туюлган ва бунга эътибор бермаган. Фақат ўзаро урушлар муносабати билан жанубдаги бош Ҳокан ариғи тилга олинади, холос[4]. Бундан кўринадики барча Осиё давлатларига хос бўлган хусусият шаҳардан сув манбайнинг ўтганлиги маълум.

Фарғонанинг пойтахти Андижон ўша пайтда водийнинг асосий шаҳри, Мовароуннаҳрдаги Самарқанд ва Кеш (ШаҳрисабзЭдан сўнг учинчи йирик шаҳар бўлиб, мустаҳкам қалъа деворлари билан ўралган эди. Бобур таърифида ш аҳарнинг учта дарвозаси бўлиб, асосий дарвозаси жанубдаги Ҳокан дарвозаси эди. Шаҳар қалъа деворларининг орти чуқур хандаклар билан ўралган бўлиб, сув оқиб турган, факат дарвозаларида қўприк бўлган холос. Бобурнинг ёзишича, шаҳарнинг жанубий қисмидан катта Ҳокан ариғи қалъани ўраб ўтган.

Бобурномадан маълум бўлишича, Андижон атрофида бир қатор давлат амалдорларининг чорбоғлари мавжуд эди[5].

Тарихчи Шарафуддин Али-Яздий Самарқанддаги бунёд этилган Боғи Дилкушо чорбоғини қўйидагича таърифлайди: ”Боғ тўртбурчак шаклида бўлиб, ҳар бир томони бир ярим минг газга баробар. Чор тарафининг ҳар бири ўртасида биттадан баланд дарвоза ўрнатилдики, уларнинг тоқи осмоннинг муқарнас шифти сари юксалган. Боғнинг тўрт томонидаги тўтрбурчакнинг ҳар бирида Ат-Тоир (юлдузи) ошиёнига етгудек кабутар буржи қад кўтарган. Буржалар кошинкорлик санъати билан бағоят нафис ва гўзал қилиб безатилган. Боғ саҳни ҳандаса услубида тўрт бурчак шаклидаги чаманзорларга бўлинган. Йўлаклар қошига оқ тераклар, олти бурчак ва уч-бурчак чаманзорлар атрофига эса турли-туман мевали дараҳтлар ва гулбуталар экилган боғнинг ўртасига учта баланд тоқли, куббаси кўкка, бўй чўзган бир қаср қурдирдилар...[6]”

Хулоса ўрнида айтиш жоиз соҳибқирон Амир Темур тарқоқ қавмларни бирлаштириш, уларни ягона, кучли ва аҳил миллатга айлантиришни ўзига мақсад қилиб қўйганди. Бу мақсад йўлида кучини ҳам, вақтини ҳам аямади. Кўплаб имморатлар барпо этди ва ўзига хос шаҳарсозлик намуналарни яратиб кетди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ахмедов. Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома., Тошкент: Шарқ, 1997. -Б. 342
2. <http://e-tarix.uz/vatan-tarixi/144-herman-vamberi.html>
3. «Бобурнома», Тошкент, «Шарқ», 2002, Б-34
4. Сайфиддин Жалилов, Бобур ҳақида ўйлар, Т.; Шарқ 2006, Б-25-26
5. Сайфиддин Жалилов, Бобур ҳақида ўйлар, Т.; Шарқ 2006, Б-8
6. Шарафуддин Али-Яздий Зафарнома. –Т., 1992.

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 21-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(2-қисм)

**Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусаҳҳих: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев**

Эълон қилиш муддати: 31.10.2020

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000